

اخلاق علم در علوم اجتماعی ایران

(آموزش و پژوهش)

۹۹۱ ۱۰/۱۳
۱۸۲۲۴۶

مدرس غار اخانی

(عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)

سید آیت الله میرای

(عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۶



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، صندوق پستی ۶۴۱۹-۱۴۱۵۵، تلفن: ۳-۸۸۰۴۶۸۹۱، فکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

اخلاق علم در علوم اجتماعی ایران (آموزش و پژوهش)

نویسندگان: معصومه قاراخانی و سیدآیت‌الله میرزایی

مدیر انتشارات: ناصر زعفرانچی

سرپرستار: رضا حسینی

ویراستاران: سحر صولتی و سپیده کوتی

صفحه‌آرا: نجمه بیات

مسئول فنی: عرفان بهاردوست

طرح چاپ: مجید اسماعیلی زارع

چاپ اول: ۱۳۹۶

شماره گاه: ۵۰۰ نسخه

چاپ دوم: فنی: تفرید

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

سرشناسه: قاراخانی، معصومه، ۱۳۵۶ -

عنوان و نام پدیدآور: اخلاق علم در علوم اجتماعی ایران (آموزش و پژوهش): معصومه قاراخانی، سیدآیت‌الله میرزایی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۰۷ص. ۲۱/۵×۱۴/۵: س.م.

شابک: 978-964-426-920-2

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتاب‌نامه

موضوع: علوم اجتماعی و اخلاق

موضوع: Social Sciences and Ethics

شناسه افزوده: میرزایی، سیدآیت‌الله، ۱۳۵۴ -

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: Research Institute for Humanities and Cultural Studies

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ الف۲/ب۱۵ BJ

رده‌بندی دیویی: ۱۷۰

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۷۸۴۲۵۰

فهرست

۱۳	پیش‌گفتار.....
۱۹	۱: سئوالات حدیثی علم.....
۵۵	۲: مباحث فقهی و مفهومی.....
۵۵	اخلاق عامه.....
۶۰	اخلاق آموزش علم.....
۶۸	اخلاق پژوهش علم.....
۷۵	رویکرد ساختارسازی به اخلاق.....
۸۹	۳: اخلاق علم در آموزش علوم اجتماعی ایران.....
۸۹	مقدمه.....
۹۰	فضای هنجاری آموزش علوم اجتماعی در ایران.....
۹۳	هنجارشکنی سیستمی و عادی سازی هنجارشکنی.....
۹۵	نهادینه شدن هنجارشکنی و امتناع تغییر.....
۹۷	سیطره اقتدار اداری و فرودستی اقتدار علمی.....
۹۹	حلقه های قدرت و مکان های فرصت.....
۱۰۱	هنجارها و ضد هنجارها در آموزش علوم اجتماعی.....
۱۰۴	گونه های هنجارگریزی اعضای هیئت علمی.....
۱۱۴	گونه های هنجارگریزی دانش جویان.....
۱۱۷	گونه های هنجارگریزی مدیران آموزشی.....
۱۲۰	ناراستی های ساختار سازمانی دانشگاه.....

- عوامل مؤثر در ناراستی‌های علمی در آموزش علوم اجتماعی ۱۲۱
- عوامل مؤثر در ناراستی‌های دانشگاهی در میان اعضای هیئت علمی ۱۲۳
- عوامل مؤثر در ناراستی‌های دانشگاهی در میان دانش‌جویان ۱۲۴
- عوامل مؤثر در ناراستی‌های دانشگاهی در میان مدیران ۱۲۵
- ۴: اخلاق علم در پژوهش علوم اجتماعی ایران ۱۲۹
- مقدمه ۱۲۹
- ۵: مای هنجاری پژوهش علوم اجتماعی ۱۳۱
- علوم اجتماعی حرفه‌ای و غیرحرفه‌ای ۱۳۵
- اخلاق پژوهش زیربنای حقوق پژوهش ۱۴۳
- فرایند علمی و فرهنگ‌سازی بیگانه‌ساز ۱۴۴
- هنجارها و سنده‌های جاری اخلاق علم در پژوهش علوم اجتماعی ۱۴۷
- ناراستی‌های اخلاقی پژوهش‌گر در پژوهش ۱۴۸
- ناراستی‌های اخلاقی پژوهش‌گر در ارتباطات علمی ۱۵۶
- ناراستی‌های اخلاقی مرتبط با سبک پژوهشی در علوم اجتماعی ۱۶۰
- عوامل مؤثر در ناراستی‌های علم در پژوهش علوم اجتماعی ۱۶۶
- ۵: بحث و نتیجه‌گیری ۱۷۵
- پیشنهادهای راهکارها ۱۸۱
- پیشنهادهای سلبی و ایجابی بیرون از اجتماع کنش‌گران علوم اجتماعی ۱۸۲
- پیشنهادهای سلبی و ایجابی درون اجتماع کنش‌گران علوم اجتماعی ۱۸۴
- ۶: پیوست ۱۸۸
- پیش‌نویس منشور اخلاق علم در ایران ۱۸۸
- اخلاق علم ۱۸۹
- اخلاق آموزش علم ۱۹۰
- ویژگی‌های یک آموزگار اخلاق‌مند ۱۹۰
- ویژگی‌های یک آموزنده اخلاق‌مند ۱۹۰

- ویژگی‌های آموزش علمی اخلاق مدار ۱۹۱
- ویژگی‌های آموزشگاه علمی اخلاق مدار ۱۹۱
- اخلاق پژوهش علم ۱۹۱
- ویژگی‌های پژوهش گر اخلاق مند ۱۹۲
- ویژگی‌های پژوهش علمی اخلاق مدار ۱۹۲
- ویژگی‌های یک سازمان پژوهش علمی اخلاق مدار ۱۹۲
- کتابنامه ۱۹۳

پیش‌گفتار

یکی از مهم‌ترین آسیب‌هایی که علم در ایران به آن مبتلا شده است رشد فزاینده سائل مشکلات مرتبط با اخلاق حرفه‌ای علم است. این آسیب می‌تواند به سرعت علم را مخدوش و محتوای آن را تهی و اعتمادناپذیر کند. دستیابی به فضای هنجاری مناسب برای توسعه علوم اجتماعی در ایران مستلزم شناخت و فهم این نهاد در فرایند آموزش، پژوهش، نشر، و کاربرد این علم است. ایجاد فضایی مناسب برای پیش‌برد علم در ایران مستلزم شناسایی و بررسی سطوح و گویه‌های نقض اخلاق علم و عوامل مؤثر در هنجارگریزی‌های حرفه‌ای در علم است. نظر به اهمیت نهاد علم و نقش شناختی آن، در این نوشتار تلاش شده است برخی از این آسیب‌ها شناسایی و تصویری گویا از آن‌ها ارائه شود. این سرنوشت شناخت مسئله و بررسی و تحلیل آن، اخلاق علم را می‌توان شامل اخلاق آموزش علم، اخلاق پژوهش علم، اخلاق نشر علم، و اخلاق کاربرد علم در نظر گرفت. ابعاد یادشده با سه عامل اصلی دخیل در فرایند علم مرتبط‌اند: کنش‌گر (افراد درگیر در فعالیت‌های علمی نظیر پژوهش‌گران، آموزگاران، دانش‌جویان، نویسندگان، ناشران، کاربران متخصص و...)، موضوع کنش (آموزش، پژوهش، نشر، خدمات، مشاوره)، و فضای کنش (مؤسسات آموزشی، پژوهشی، انتشاراتی و...). در حال حاضر، این پژوهش بر دو بعد آموزش و پژوهش در حوزه علوم اجتماعی متمرکز است. امیدواریم بتوانیم اخلاق علم در ابعاد نشر و کاربرد علوم اجتماعی را نیز بررسی و در ویرایش‌های بعدی

به کتاب اضافه کنیم. درک لزوم توجه به مسئله اخلاق آموزش و پژوهش برای شناسایی دقیق‌تر و زمینه‌مند و بازخوانی و تبیین مسئله، به منزله «پدیده‌ای اجتماعی»، هدف اصلی این نوشتار است. پیش از آن، آگاهی از مفاهیم استفاده‌شده و معنایی که ما از آن برداشت می‌کنیم می‌تواند به اجماع ذهنی نویسندگان و خوانندگان این اثر یاری رساند.

در این نوشتار منظور از علوم اجتماعی آن دسته از رشته‌های دانشگاهی است که به مطالعه جامعه و رفتارهای انسانی می‌پردازند.^۱ اجتماع علمی شامل گروهی از دانشمندان است که در کنش متقابل با یکدیگر دارند. این گروه اغلب به خرده - اجتماعات^۲ علمی تقسیم می‌شوند، که در سربره‌های خاصی کار می‌کنند. یکی دیگر از مفاهیم پرکاربرد در این مطالعه اخلاق حرفه‌ای، علم است. در این تعریف، هم‌سو با باردن و دیگران (۱۹۷۷)، اخلاق حرفه‌ای را توافق‌های رسمی و غیررسمی‌ای می‌دانیم که اعضای یک جامعه با یکدیگر و نیز با جامعه دارند. با این وصف در این کتاب تعریف ما از اخلاق حرفه‌ای علم: «مجموعه‌ای از قواعد و ضوابط ایجابی و سلبی حرفه‌ای مورد پذیرش اجتماع علمی است که کنش‌گران - سربره - علم و فناوری را، در فرایند آموزش و پژوهش و نشر و کاربرد علم، رعایت اخلاق و پرهیز از بی‌اخلاقی ملزم می‌کند». تعاریف فرعی اخلاق آموزش، اخلاق پژوهش، اخلاق نشر، و اخلاق کاربرد علم را نیز به همین صورت می‌توان از تعریف پیش‌گفت برداشت کرد. برای پژوهش علمی تعاریف بسیاری بیان

۱. در این نوشته، علوم اجتماعی در معنای خاص آن شامل رشته‌های جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، جمعیت‌شناسی، مطالعات فرهنگی، برنامه‌ریزی، مددکاری، و ارتباطات در نظر گرفته شده است و علوم اجتماعی را در معنای عام آن که شامل رشته‌های یادشده به‌همراه رشته‌های اقتصاد، روان‌شناسی، علوم سیاسی، و حقوق است دربر نمی‌گیرد.

2. Sub-communities

3. profession

شده است؛ از میان تعاریف قدیمی‌تر، ردمن و موری (۱۹۲۳) پژوهش را تلاشی روش‌مندانه برای کسب دانش نوین می‌دانند. سلینگر و استفنسن (۱۹۳۰) در *دانش‌نامه علوم اجتماعی* پژوهش را کار با موضوعات، مفاهیم و نمادها با هدف تعمیم، بسط، اصلاح، و تأیید دانش موجود می‌دانند. بلک و چمپیون (۱۹۷۶) پژوهش علمی را گردآوری اطلاعات حاصل از مشاهده تجربی می‌دانند که برای بسط سیستماتیک گزاره‌های منطقی به‌کار آید. از این رو، پژوهش علمی تلاشی برای تنظیم و تثبیت روابط علی‌میان‌شغیره است. در این مطالعه، پژوهش در علوم اجتماعی کاوشی انتقادی و روش‌مند بر پایه شواهد تجربی و تجربه مشاهده‌پذیر، به‌منظور توصیف، تفسیر، و تبیین پدیده‌های اجتماعی است. پژوهش علمی در علوم اجتماعی به بسط دانش تجربی و نظری مرتبط با جامعه کمک می‌کند و انتظار می‌رود یافته‌های مرتبط با اهداف و پرسش‌های پژوهش به بیان پیشنهادها و راه‌حلهایی برای کمک به مسائل اجتماعی منجر شود.

کتاب پیش رو که حاصل پژوهش‌هایی درباره اخلاق علم در علوم اجتماعی ایران است شامل پنج فصل است. در فصل اول مسئله پژوهش مطرح می‌شود. هدف بررسی و مطالعه نارسایی‌های اخلاق علم به‌منزله پدیده‌ای اجتماعی و طرح مسئله اخلاق علم و مسئله‌مندی آن در علوم اجتماعی ایران است. در فصل دوم، ملاحظات نظری مورد توجه در پژوهش، از جمله جامعه‌شناسی اخلاق علم و در ذیل آن اخلاق آموزش و اخلاق پژوهش، مطرح خواهد شد. در این فصل دو مفهوم کنش‌گر و ساختار، به‌منزله ابزارهای تحلیلی فضای اخلاق در علوم اجتماعی ایران، مطرح و سودمندی آن برای تحلیل وضعیت نارسایی‌های اخلاق علم بررسی خواهد شد. در نظر گرفتن هم‌زمان دو روی سکه و امکان بررسی متقابل ساختار و عاملیت در جهان اجتماعی، به گفته گیدنز (۱۳۸۳)، مسئله‌ای تجربی است.

در فصل سوم و چهارم آسیب‌شناسی فضای آموزش و پژوهش علوم اجتماعی در ایران با رویکرد ساختارسازی تعریف و تبیین می‌شود. توصیف فضای هنجاری آموزش و پژوهش علوم اجتماعی، مستلزم توجه به گونه‌های ناراستی‌های اخلاق علم، عوامل مؤثر در هنجارگریزی در فضای آموزش و پژوهش علوم اجتماعی است. در این پژوهش بر ذهنیت کنش‌گران علوم اجتماعی درباره ابعاد مسئله‌مند اخلاق علم تأکید می‌شود. نکته‌ای است که مصادیق هنجارگریزی طرح‌شده در این دو فصل به معنای آن نیست که این فضا بدون هرگونه کنش‌گری اخلاقی است و کنش‌گر اخلاق‌مند وجود ندارد، بلکه بیش‌تر به‌دست‌دادن تصویری از مسئله‌مندی وضعیت به‌طور ته‌جدی به آن است. در آخرین فصل، تلاش می‌شود با توجه به دستاوردهای پژوهش‌الگویی شناختی برای شناسایی، تحلیل، و پیش‌بینی وضعیت اخلاق علم در ایران و احتمالاً پیش‌گیری از گسترش ناراستی‌های اخلاق علم در فضای علوم اجتماعی به‌طور خاص و علم به‌طور عام ارائه شود. در پایان کتاب با ارائه پیش‌نویس پیشنهادی «منشور اخلاق علم» در سطح فردی و در ابعاد آموزش و پژوهش به‌تمام می‌رسانیم.

امید است، این کتاب توجه کنش‌گران و سیاست‌گذاران علم را به موضوع اخلاق علم افزایش دهد. گسترش دانش و پژوهش در موضوعات مسئله‌مندی مانند اخلاق علم، ضمن افزودن بر دانش جامعه‌شناسی علم در ایران، تصویری روشن از وضعیت علم برای کنش‌گران درون و بیرون از میدان علم فراهم می‌کند. از سنت جامعه‌شناسی علم فرض قوی بر تأثیر متقابل میان زمینه اجتماعی و تغییرات ساختاری در علم و جهت‌گیری‌های آن است. مطالعه علم و نهادهای علمی نیز تصویری از فضای هنجاری علم و زمینه‌های اجتماعی

آن به‌دست می‌دهد. انتظار می‌رود، یافته‌ها و نتایج ارائه‌شده در این کتاب به بازنگری و اصلاح فضای حرفه‌ای علوم اجتماعی در ایران و تکوین و تقویت اجتماع علمی اخلاق‌مدار و ارتقای فرهنگ این رشته دانشگاهی بر پایه ارزش‌ها و هنجارهای مورد وفاق کنش‌گران و پژوهش‌گران علوم اجتماعی منجر شود. هرچند، دست‌یابی به یک اجتماع علمی حرفه‌ای مستلزم تغییر رویکرد به علم، جایگاه علم، و دانشمندان و پژوهش‌گران در ایران است. امید می‌رود، کنش علمی در فضای علوم اجتماعی ایران همراه با منزلت‌بخشی اخلاقی تلقی شود و کنش‌گران علوم اجتماعی در ایران کنش‌های علمی خود را آگاهانه و مسئولانه در نظر آورند. ما این‌گونه کنش‌ها را «کنش‌های ره‌اشده» ای می‌دانیم که مسئولیت آن هیچ‌گاه از عهده کنش‌گر برنمی‌افتد. وقتی پژوهشی انجام و نتایج آن منتشر می‌شود برای پژوهش‌گر مسئولیت‌های متعددی، از جمله مسئولیت اخلاقی، به‌همراه دارد. ممکن است از زمان و مکان وی فراتر رود. چنان‌که مسئولیت محروای این کتاب نیز بر عهده نویسندگان آن است و این همان فرایند ساختارسازی است که ما نیز هم‌چون دیگر همکارانمان در علوم اجتماعی ایران در آن نقش داریم.

این کتاب مرهون همراهی برخی از اساتید دانش‌جوان دکتری علوم اجتماعی است؛ در این‌جا از همه آن‌ها و بزرگوارانی که وقت خود را برای همکاری با ما صمیمانه صرف کردند سپاس‌گزاریم. از آقای ناصر زعفرانچی‌زاده، مدیر واحد نشر و ویرایش پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، و آقای رضا حسینی، سروراستار واحد نشر و ویرایش پژوهشگاه، که در مراحل ویراستاری و انتشار این اثر ما را یاری کردند، صمیمانه سپاس‌گزاریم. در پایان، یادآور می‌شود بخش‌هایی از این یافته‌ها و نتایج در نشریات علوم اجتماعی ایران یا در سخنرانی‌ها، نشست‌ها یا کنفرانس‌های علمی ارائه شده است. امید است، اندیشه‌ورزان

و پژوهش‌گران این حوزه و افراد علاقه‌مند به مطالعه فضای هنجاری علم با انجام پژوهش‌های ارزنده و طرح ایده‌های سازنده به روشن‌گری در این زمینه یاری رسانند.

قاراخانی و میرزایی

پاییز یک‌هزار و سیصد و نود و شش

www.ketab.ir